PREOCUPĂRILE LUI AL. RUSSO CU PRIVIRE LA PROBLEMELE LIMBII LITERARE *)

DE

AL. DIMA

Cugetările lui Al. Russo reprezintă — după cum se ştie — textul lui principal referitor la problemele limbii literare. Alcătuit dintr-un lung şir de articole care începuseră să apară la 13 februarie 1855 în „Romînia literară", el e continuat pînă la 5 noiembrie al aceluiaşi an, pînă în preajma dispariţiei revistei deci, fără a fi vreodată terminat. Un fragment a apărut postum, în 1863 abia, în „Revista Romînă" a lui Al. Odobescu prin impresionanta stăruinţă a lui V. Alecsandri, dar fără a se lega strict de ultimul articol din „Romînia literară", între cele două părţi desfăcîndu-se un gol sensibil prin pierderea a şase capitole ale lucrării.

Scriitorul nu era de altfel un gînditor sistematic şi observaţiile sale atent organizate în părţi, în fragmente distincte, în cuprinsul fiecărei „Cugetări" separate, nu se încadrau totuşi vreunui plan general mai dinainte precizat, ci urmau meandrele unei discuţii vioaie pe ton polemic cu adversari, participanţi aprigi la *războiul limbilor*, cum îl poreclise, —chiar în cursul bătăliei— în aprilie 1855 — G. Baritiu [1]).

Apariţia *Cugetărilor* coincide cu momentul culminant al scurtei vieţi şi activităţi a lui Russo care publică, în acelaşi an şi în aceeaşi revistă, preţioasa sa proză memorialistică, plină de prospeţimi, cea din *Amintiri*, ca şi noua versiune romînească a *Cîntării Romîniei* redactată de el însuşi.

În anul următor apoi, el revine asupra discuţiei închegîndu-i un bilanţ general în „Steaua Dunării" a lui Kogălniceanu [2]), cu scopul de a-şi statornici mai puternic poziţiile în faţa unor luptători neobosiţi.

În *Amintiri* preocuparea de limbă se iveşte incidental, în cuprinsul unuia din pasajele cele mai vii evocatoare, privind *Ziua Armindinei*, voioasa sărbătoare populară pentru a cărei zugrăvire el nu poate folosi decît „*dulcea limbă a mamei, dulcea limbă a poveştilor care au întipărit icoane drăgostoase şi poetice în închipuirea copilăriei*". [3]) Prin contrast, scriitorul îşi imaginează cum ar fi caracterizată — de pildă — po-

*) Capitol din monografia despre „Al. Russo", predată Editurii de Stat pentru literatură şi artă.

1) G. Baritiu: *Războiul limbiloru*, în Foaia pentru minte, nr. 13, 14, 15, 16, 17 din 1855.

2) *Rev. cit.*, nr. 5 din 1856.

3) Alexandru Russo: *Scrieri*, publicate de P. V. Haneş, Ed. Academiei, 1908, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro

vestea din lună a fratelui ucigaș în vestmînt italienizat sau latinizat, ironia lui așternînd rînduri ca acestea:

„e tonnella Danaidelor, tradițiune ovidică augmentată de tradițiunea ebraică a resbelului fratricid etc"[4]).

Cît despre articolul din „Steaua Dunării", el adună principalele atitudini ale luptătorului afirmate la „Romînia literară": combaterea regionalismului lingvistic, a „erudiției seci" din Ardeal, a „comediei politico-limbistice", a „latinirii anacronice", a „jugului scolastic al coteriilor pedantice", reamintind și necesitatea păstrării slavonismelor.

Culminînd în *Cugetări*, interesul lingvistic al lui Russo e totuși mai vechi și se acoperă de fapt cu primele sale strădanii literare. Părerile sale despre limbă se ivesc într-adevăr aproape de pretutindeni, la cotituri unde apariția lor nu e cu totul neașteptată, de altfel.

Prima lui încercare în franțuzește — *La pierre du tilleul fragment d'un voyage dans la haute Moldavie en 1839* — schițînd portretul unui „flăcău frumos", muntean, nu poate să nu se oprească și la graiul lui reținîndu-i în treacăt însușirile: *„Simplicitatea energică a vorbirii dacoromanului"*, scurtime *„ca și a latinului"*, limbă *„vioaie și înflorită cu moșteniri de idiome scitice"*. Pasajul se încheie cu îndoiala scriitorului cu privire la putința transpunerii într-o altă limbă a specificului acestui grai. Cu prilejul vreunei traduceri, *„în canalul curat săpat, apa nu mai are murmurul de altădată, nici adierile-i singuratice"*[5]).

Cele două lucrări ce aparțin anului 1846 — *Critica criticii* și *Sauvegea* — ca și *Poezia poporală* ce trebuie fixată după această dată, înfățișează de pe acum celălalt revers al medaliei: dîrza lui opoziție împotriva stricătorilor de limbă. În *Sauvegea* de pildă, după cuvinte aprobative cu privire la conținutul de idei al *Magazinului istoric pentru Dacia*, nu uită să însemne — de altfel cu exagerare — *„trista impresie"* ce i-a lăsat-o limba prorocind că peste 10 ani vom avea *„o limbă italienizată, francizată și nimic alta"*[6]). În *Critica criticii* de asemenea, el aruncă primele săgeți împotriva limbii traducerilor dramatice: *„limba zisă romînească care n-o înțelege nici publicul, nici actorul, nici tălmaciul"*[7]), iar în *Poezia poporală* notează că *„îl cuprind fiori, de ghiață"* în fața *„amestecăturii indigeste de limbi neolatine"*[8]), anticosmopolitismul lui precizîndu-se astfel de pe acum.

Mai tîrziu, în 1851, *Studie moldovană* ridică o temă asupra căreia va insista mai amplu în *Cugetări*: ruperea limbii contemporane lui de trecutul ei istoric prin intervenția anacronică a *„latinirii"*. Aci își imaginează el scularea din morminte a strămoșilor, a unui Ștefan Vodă, *„pe calul lui cel voinic de la Valea Albă"*, care n-or înțelege o iotă din limba urmașilor, căci li s-ar vorbi după cum urmează:

„Erou ilustru, trompeta gloriei tale penetră animile bravilor romîni de admirăciune grandioasă și indifinisabilă pentru meritul neînvincibilităciunii tale"[9]). E arma satirei împotriva latiniștilor care va fi mînuită

4) *Ibidem*, [3]) p. 102.
5) Citat după trad. lui M. Sadoveanu: *Piatra teiului*, 1915, p. 42.
6) Al. Russo, *Scrieri*, ed. Academiei, 1908, p. 293.
7) *Ibidem*, p. 4.,
8) Al. Russo *Scrieri*, Ed. Acad., 1908, p. 192.
9) *Ibidem*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

apoi mai puternic în *Cugetări* şi pe care o vor utiliza cu succes asemănător V. Alecsandri în unele din comediile sale, apoi mai tîrziu Odobescu şi mai ales Caragiale.

În aceeaşi lucrare, el atacă apoi năvala barbarismelor şi schiţează în general temele ce-l vor preocupa mai pe îndelete în principalul lui text lingvistic. *Studie moldovană* trebuie considerat de aceea ca un fel de embrion al *Cugetărilor*, o schiţă anticipativă şi necompletă a lor, căreia de altfel acestea îi vor împrumuta pasaje copioase.

Cugetările adună toate răzleţele rîuri de mai sus într-un fluviu unic ce loveşte puternic în malurile artificiale ale lingvisticii din Ardeal şi Muntenia contribuind —într-o măsură apreciabilă, şi de timpuriu —la surparea lor ce se va putea produce însă abia peste vreo trei decenii după noi intervenţii viguroase.

Preocupările teoretice de limbă alcătuiesc prin urmare una din axele de susţinere a activităţii lui Russo, asupra căreia va trebui de aceea să insistăm.

Cum să ne explicăm consecventa intervenţie a scriitorului nostru în aceste probleme pentru care s-a pasionat într-un grad ce depăşeşte pe contemporanii săi cei mai apropiaţi ?

La începutul celui de-al II-lea capitol al celei de-a II-a părţi a *Cugetărilor*, putem citi: *„Nici o pricină personală nu ne-au îndemnat a pune pe hîrtie micile observaţii ce au tipărit Romînia literară sub numele de „Cugetări", nici nume, nici profesie de cărturar nu avem"*[10]). Modest ca totdeauna, Al. Russo nu socotea deci că este îndreptăţit după „titluri" să pună ordine în haosul lingvistic, dar ca simplu „ostaş" al naţiei nu se putea stăpîni să nu ridice paloşul său de iubitor înflăcărat al limbii. Temperament polemic prin excelenţă, el intervenea în acest vechi „război al limbilor" în mod firesc, îndemnat de convingeri limpezi ce îndemnau la acţiune. „Sumeţia" lui care se arătase de mai multe ori în perioada dintre 1846—48, se trezea şi în planul ideologic în care scriitorul nu se dovedea mai puţin energic. Stricătorii de limbă năvăliseră de altfel ca un potop — cum scrie el — şi stavile trebuiau să se ridice.

După moderaţia primei faze, cercetătorii latinişti trecuseră într-adevăr, după 1840, la asalturi masive organizate în cărţi şi tratate de aparenţă erudită, ce începuseră chiar a se impune, pe alocuri. A. Treboniu Laurean publicase în 1840 *Tentamen criticum*, Arune Pumnul tipărise în 1850: *Îndreptariu cel mai înalt în vorbirea, scrierea şi formarea limbii romîneşti*, T. Cipariu, în 1854, *Elemente de limbă romînă*, iar Heliade întrase de-a binelea, în 1841, cu *Paralelism între dialectele romîn şi italian*, în faza lui italienizantă.

Pe de altă parte, o dată cu înflorirea „sistemelor", creştea şi opoziţia ce purcedea mai cu seamă din tabăra literaţilor. „Dacia literară" şi „Propăşirea", desfăşuraseră primele contraatacuri. M. Kogălniceanu însuşi era şi el preocupat de problemele lingvistice, încă din perioada studiilor lui berlineze, din 1837, cînd apăruse articolul lui despre *„Rumänische oder walachische Sprache und Literatur"*. O polemică a lui cu Heliade — pe astfel de chestiuni — avusese loc în 1839, iar în 1843 lecţia de deschidere a cursului de istorie naţională cuprindea şi un incidental atac

10) *Ibidem*, [8]) p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro

împotriva „romanomaniei". Negruzzi apoi, dovedise aceleaşi preocupări încă din 1836 într-o corespondenţă cu Heliade, în 1839 în discuţia lui cu profesorul Săulescu, în 1841 şi 1844 în sfîrşit, cînd în „Foaia pentru minte" luase apărarea slavonismelor şi în „Propăşirea" dezvoltase o demonstraţie a simţului său sănătos pentru limbă.

Ne-am referit aici doar la poziţia teoretică a literaţilor moldoveni anterioară lui 1851 adică datei cînd a apărut prima lucrare mai amplă despre limbă a lui Al. Russo (*Studie moldovană*), dar nu trebuie uitată — se înţelege — nici acţiunea satirică dezvoltată de Alecsandri prin piese ca *Iorgu de la Sadagura* din 1844 şi apoi prin *Cucoana Chiriţa din Iaşi* din 1850, care executau, fără menajamente, disprețul ciocoiesc faţă de limba naţională ca şi cosmopolitismul lingvistic al parveniţilor burghezi şi boierinaşi. *Muza de la Burdujeni* din 1851 a lui C. Negruzzi mergea şi ea pe această linie.

„Războiul limbilor" era purtat deci cu înverşunare, în deceniul al 4-lea şi al 5-lea, şi nu numai în periodice şi de către numele mai sus citate. Cine parcurge gazetele şi revistele din epoca de după 1830 e uimit de frecvenţa articolelor, notelor şi discuţiilor de tot felul cu privire la problemele limbii. Alături de „Foaia pentru minte", de „Dacia literară" şi „Propăşirea", „Albina Romînească", apoi „Curierul Romînesc" şi „Bucovina" nu sînt mai puţin prezente, iar pe lîngă scriitorii pomeniţi mai participă viu dr. Vasici, Ion Maiorescu, N. Bălăşescu, T. Stamati etc.

Intervenţia tuturor acestora culminează în lupta unitară a „Romîniei literare" la care avea să participe, cu însufleţire, şi scriitorul nostru, nu fiindcă avea vreo *„profesie de cărturar"*, ci întrucît se socotea *„om cu judecată"*, doritor de *„a călca sănătos şi după logică"*, nu *„după visurile pedanţilor"* [11]).

Bogat şi divers, cu numeroase reluări pe care Russo le mărturiseşte singur, cu împletiri şi complexe îmbinări de idei, materialul *Cugetărilor* nu poate fi rezumat cu respectul precarei ordini pe care i-a dat-o autorul. Variatele lui valuri polemice trebuie canalizate pe făgaşurile mari ale obiectivelor sale de luptă, legate- toate de altfel — de combaterea aprigă a spiritului artificial al „sistemelor" pe care scriitorul avea să le execute sub egida generică a *„pedantismului"*.

E demnă de menţionat analogia pe care omul de apreciabilă cultură ţine s-o creioneze între Renaşterea franceză, *„epoha savanţilor"*, cînd de asemenea *„latinismul îneca spiritele"* şi propria lui vreme. Şi pe atunci şi în epoca sa, bătălia au dus-o mai cu seamă literaţii şi el îl citează cu atîta justeţe pe Rabelais, *„un om care ştia latineşte, dar vorbea curat franţuzeşte"* [12]) şi care satirizase, cu strălucire, pedantismul latinesc al scolasticilor; în ce priveşte pedantismul nostru, scriitorul îl caracterizează cu destulă preciziune prin *„vroinţa de a statornici prin logică gramaticală, culeasă din regulele gramaticei latine, tîlcuirea şi forma cuvintelor vechi şi nouă"* [13]). Russo se referă mereu şi accentuat la ardeleni, de unde s-a putut înrădăcina — încă din toiul luptei — credinţa în-

11) Al. Russo, *Scrieri*, Ed. Acad., 1908, p. 97.
12) *Ibidem*, p. 39.
13) „ p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro

tr-un soi de regionalism moldovenesc şi antiardelenesc al lui. E de aceea necesar să intervenim — în această chestiune — încă din capul locului.

Niciodată n-a combătut Russo global, radical şi nediferenţiat pe ardeleni, numai fiindcă aparţineau unei alte provincii şi fiindcă istoria i-a pornit pe un alt drum cultural. Faptul nici nu putea fi aşteptat de la un unionist convins ca el — cu toate aparenţele protivnice — admirator al „Daciei literare" şi colaborator asiduu al „Romîniei literare", iubitor fără ţărmurire al poporului ardelean adunat pe Cîmpia Libertăţii cu „surtucarii" laolaltă — privelişte unică ce l-a entuziasmat cu putere. Russo căuta dimpotrivă puncte de apropiere cu ardelenii şi se oprea asupra lor cu satisfacţie. El preţuia pe Petru Maior, pe Gh. Şincai şi pe Gh. Bariţiu, pe cel dintîi pentru că nu deriva limba romînă din *„latina lui Cicero"*, ci din *„cea obştească"* [14]), pe cel de-al doilea pentru că *„cevaşi din măreaţa simplitate a hronicelor noastre se revarsă în Hronica Romînilor a sa"* [15]), pe cel din urmă fiindcă *„i-a cîştigat inima"* printr-un articol din care reproduce mai mult de jumătate şi din care se vede *„că nu e cu totul pentru latinire"* [16]).

Dar Russo nu rămîne doar la preţuirea unor idei incidentale sau parţiale ale latiniştilor, mai ales a celor din prima generaţie, ci el ştie să aprecieze mai adînc mobilul ultim al poziţiei lor, căci — observă el — *„sînt pătrunşi de mizeria neamului nostru, de viitorul ce ne este păstrat şi ştim că din ei mulţi au murit şi mulţi au suferit pentru mărirea şi mărturisirea Romîniei"* [17]). Scriitorul ţine să precizeze de aceea că el combate *„nu şcoalele, nu munca, nu îmbunătăţirea"*, ci *„ezagerаţiile şcoalelor"* [18]) situîndu-se astfel limpede pe drumul sănătos al cercetării realiste.

Divergenţele dintre el şi ardeleni purced însă tocmai din pricina acestor *„ezageraţii"*, forme variate ale pedantismului pe care-şi propune a le denunţa cu străşnicie.

Lupta lui Russo împotriva latinismului se referă mai întîi la nesăbuita încercare de a se întoarce ceasornicul vremii la epoca mult depăşită a latinei clasice. Căci nu poate fi înviat — scrie el — *„poporul cel mort cu gîndul şi năravurile lui"*, nu e cu putinţă *„să readucem forma veche"* pentru *„lucrul nou"*, ceea ce nu ar fi *„alta decît o jucărie"* [19]). Şi justificarea pe care o dă el, peste mai multe pagini, e dialectică într-adevăr, într-un mod cu totul spontan. Scriitorul observă: *„lumea merge înainte şi nu se poate întoarce ; fiul nu poate fi tată sau frate părintelui său ; de aceea trebuie să rămînem romîni, iar nu romani"* [20]).

Argumentarea, plină de bun simţ, îmbracă alteori forme ironice, caracteristice scriitorului, ca de pildă atunci cînd compară lepădarea limbii romîne şi înlocuirea ei cu cea latină cu schimbarea *„pantalonului*

14) Al. Russo, *Scrieri*, Ed Acad. 1908, p. 60.
15) *Ibidem*, p. 45.
16) „ p. 60.
17) „ p. 69.
18) „ p. 69.
19) „ p. 79.
20) „ p. 79.

https://biblioteca-digitala.ro

și surtucului pe togă" sau a numelor „*Costachi și Dumitrachi*" pe „*Cincinatus și Brutus*" [21]).

Alteori gama opoziției lui Russo folosește — din indignare — tonurile violenței verbale ca în pasajul în care „pedanții" devin „*șarlatani sau mișăi*" [22]).

Dar nici argumentarea rece, pur logică, nu e lăsată de-o parte, și scriitorul o mînuiește sub forma reducerii la absurd. Combătînd, de pildă, întunarea limbii spre epoca ei latină, el se întreabă de ce „pedanții" nu merg și mai departe în timp, de ce nu se ridică de exemplu pînă la izvoarele primare ale limbilor care s-ar trage — după opinia lui — dintr-o „*limbă mamă*", unică [23]). În lumina acestei exagerări conștiente, concepția latiniștilor devine și mai ridicolă.

Lupta lui Russo cuprinde — în continuare — și celelalte rătăciri ale latiniștilor, legate de altfel, unele de altele, în același „sistem" pedant, fundamental eronat.

Din răsturnarea anacronică a limbii române, rezultă astfel — mai departe — racila *purismului* pe care scriitorul o combate de asemenea cu energie. Cu acest prilej, ridică el *problema slavonismelor* împotriva cărora îndeosebi se porniseră asalturile latiniștilor. Păstrarea lor în limbă e afirmată ca o necesitate istorică sau, cum scrie el: „*slavonismul este o nevoie istorică pentru limba noastră, precum germanismul, arabismul au fost nevoile istorice a celorlalte limbi neoromane*" [24]). E important de remarcat că scriitorul descoperă și rădăcinile politice naționaliste șovine ale antislavismului, dar el nu poate trece — obiectiv fiind — peste rolul lingvistic al slavonismelor. Căci „*orice vom face, mirosul slavonesc are să rămîie*" [25]) și Russo încheie utilizînd din nou arma umorului: „*însă cu toate aceste ure* (diferitele forme ale șovinismului), *slavonismul nu ne va lepăda, și el zice ca Domnul Moldovei: «Dacă voi nu mă vreți pe mine, eu vă vrau pe voi»*" [26]).

Îndelung se oprește însă autorul *Cugetărilor* asupra nefericitelor urmări ale falsei concepții latiniste cu privire la funcțiunea limbii ca mijloc de comunicare. Russo înțelege foarte bine că limba e „*organ de înțelegere nu a unor oameni, ci a oamenilor*" [27]), că jargoanele au spart unitatea limbii, că acestea au împărțit pe ardeleni în două națiuni, „*una latinească, a doua românească*" [28]) că au sprijinit făurirea „*a trei limbi distincte regional*" [29]), că au făcut cu neputință înțelegerea literaturii ardelenești „*de către toată românimea*" [30]).

Scriitorul își dă seama că o astfel de dezbinare e nepotrivită cu totul tocmai în momentul luptei pentru unirea românilor, cînd „*încercările ar trebui ațintite la înrudirea limbii obștești*", nu la despărțirea ei [31]).

---

21) Al. Russo: *Scrieri, Cugetări*, Ed. Acad. 1908, p. 49.
22) *Ibidem*, p. 85.
23) „ p. 50.
24) „ p. 89.
25) „ p. 89.
26) „ p. 89 90.
27) „ p. 79.
28) „ p. 43.
29) „ p. 55.
30) „ p. 43.
31) „ p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro

Ceea ce îl doare pe Russo îndeosebi e ruperea limbii de popor prin nefasta acțiune a jargoanelor latinești și asupra acestei laturi va insista el de asemenea îndelung, recomandînd refacerea unității pierdute. Faptul îi pare — cu drept cuvînt — cu atît mai grav cu cît, susținuți fiind de propaganda catolică, latiniștii amenință „*să taie în două unitatea morală ce leagă deosebitele familii românești*" [32]). Impresionantul spectacol al Adunării de pe Cîmpia Libertății unde bravul popor ardelean n-a putut înțelege mult din cuvîntările „surlucarilor" l-a îndurerat, în mod deosebit, pe scriitorul nostru.

În numeroase pasaje, scriitorul glorifică limba obștească din care purcede firește și limba literară. Pe baza ei „*s-ar fi putut făuri ușor o limbă unică fără osebire între limba scrisă și limba zilnică*", observă el [33]). De aceea această limbă populară trebuie culeasă „*de pe toate malurile românești*" [34]), așa cum începuse a fi culeasă — în vremea lui — poezia populară.

Îndrumarea limbii literare către baza ei obștească e susținută și prin exemplul istoric al „*cronicarilor și mitropoliților*" ce au scris, și ei, într-o astfel de limbă și „*toți îi înțeleg, mici și mari, neștiutori și învățați*" [35]).

Limba poporului e prețuită pentru calitățile ei intrinseci, pentru capacitatea ei generală expresivă, pentru virtuțile ei artistice, prin urmare. Căci ea „*exprimă cu gingășie, totodată cu energie, toate aspirațiile sufletului, toate izvodirile minții*" [36]), fiind capabilă deci să folosească și artei și științei, deopotrivă. Ea e „*armonioasă, expresivă*", posedă conciziunea limbii latine — „*cu puține cuvinte, o lume de idei*" [37]) și e cu totul străină „*jargoanelor din cărți*" [38]).

Cea de-a doua țintă, de caracter secundar însă, ca una ce se află mai slab reprezentată. o constituie *italienismul* lui Heliade împotriva căruia își îndreaptă Al. Russo — de mai multe ori — cunoscutele săgeți ale ironiei sale, reproducînd odată o așa-numită paralelă între un text italian și unul românesc. Heliade „traduce" de pildă — observă scriitorul nostru — „*il rauco suon della tartarea tromba*" cu „*raucul sunet tartareei trombe*", ceea ce nu e decît o strictă transpunere lipsită de orice aspect specific al limbii românești" [39]).

„*Școalele limbistice*" din București nu sînt și ele decît „*școale de fantezie*", de caracter ezoteric, fără nici un ecou în obște, rupte de orice tradiție pe care o socotesc în mod absurd o „*coterie*" [40]).

Care este însă poziția pozitivă de pe care Russo duce toată această luptă, așa cum reiese ea din variatele direcții ale atacurilor sale?

Punctul de vedere al scriitorului permanent susținut de-a lungul *Cugetărilor* sale e cel obiectiv, raportul dintre „*gramerieni*" — cum îi numește el — și limbă, dintre obiectul cercetat și subiectul cercetător,

---

32) *Al. Russo*, *Scrieri*, *Cugetări*, Ed. Acad. 1908, p. 74.
33) *Ibidem*, p. 54.
34) „ p. 36.
35) „ p. 54.
36) *Poezia poporală*, ed. Acad. 1908, p. 186.
37) *Ibidem*, p. 188.
38) „ p. 192.
39) „ p. 40.
40) „ p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro

fiind cel de la existență la gîndire, cea dintîi precedînd pe cea de-a doua care o înregistrează și o studiază pe prima. Rolul învățaților trebuie „*să se mărginească la definiția rînduielilor limbii, la statornicia sintaxei și a ortografiei*“ [41]), ci nu „*să prefacă*“, „*să reformeze*“ după socoteala lor subiectivă. Gramatica are menirea de a urma limba, nu aceasta gramatica, fiindcă „*sistemele nu vor putea dovedi natura*“, filologii care pornesc de la „*închipuiri*“ fiind absurzi. Ei ar face mai bine să învețe de la acei „*gramerieni*“ străini care au pornit totdeauna de la „*realități*“, nu de la teorii.

Filipica lui Russo se îndreaptă apoi, cu toată vigoarea, împotriva „*fabricanților de sisteme*“, ridiculi reformatori care-și închipuie că pot impune cuvintelor „*drit de împămîntenire*“ potrivit propriilor lor născociri. Nici de data aceasta scriitorul nu ocolește procedeul ironiei, o dată ce înseamnă cu atîta pătrundere și spirit că „*a tipi slobodul umblet și armonia limbii pe vreo sistemă*“ e tot una cu „*a înregimenta cuvintele cum se înregimentează batalioanele după declinații și arme*“ [42]).

Poziția lui realistă e astfel cu totul limpede și contraobiectanții nu i-au putut surprinde nici o fisură. Ea l-a dus mai departe la un alt element valoros al concepției sale lingvistice, la *principiul istorismului.* Căci „*gramaticile nu vor putea fi mai tari ca veacurile*“ [43]), limba fiind plămădită — cum scrie el atît de sugestiv — „*de 2000 de ani în lacrimi și sînge, în căutarea stelelor și a naturii*“ [44]). Îndeosebi suferințele trecutului sînt impregnate în limba noastră. Se înțelege de aceea că limba românească nu începe în școalele Ardealului, ci în hrisoavele trecutului și în cîntecele poporului, fiindcă ea este „*limba inimii neamului*“. Russo vede de aceea necesitatea „*unei istorii critice a limbii de la formarea poporului român*“ cu scopul de a reduce la „*dreaptă proporție*“ absurdele încercări ale „*restaurației ardelenești*“, cum o numește el [45]).

Este interesant de reținut, de asemenea, cum vede scriitorul procesul de dezvoltare și relație a limbilor din cele mai îndepărtate epoci și pînă la fazele lor moderne. În prima jumătate a veacului trecut se puseseră bazele lingvisticii comparate prin lucrările lui Rask, Bopp și Iacob Grimm, apoi prin contribuția lui Wilhelm von Humboldt și Fr. Diez. Fără a fi avut cunoștințe speciale în această disciplină, Russo dovedește totuși o formație generală cu privire la direcția istorică comparativă către care se desfășurau studiile timpului ca expresie a romantismului progresist al epocii. El ne înfățișează chiar cîteva idei parțial valabile, dar și altele firesc depășite sau, din capul locului, eronate.

Russo subliniază astfel fenomenul de înrudire al limbilor, care nu se datorește doar împrumuturilor, ci prezenței unui izvor comun dintr-un trecut îndepărtat, a unui trunchi originar din care s-au despărțit apoi diferite „ramuri“. El pomenește și unele condiții materiale pentru a explica diferențierea „noroadelor“ și a limbilor ca de pildă „*locuri*

41) Al. Russo, *Scrieri, Cugetări*, ed. cit. p. 90.
42) *Ibidem*, p. 59.
43) „ p. 48.
44) „ p. 36.
45) „ p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro

îndemînatice" pentru hrană, configurații „*topografice*" [46]), apoi vorbește de împrejurări *istorice* și *politice*, mergînd în genere pe urmele observațiilor sociologice mai vechi ale luminiștilor sau ale noii sociologii burgheze în formație în Franța, începînd cu d-na de Staël. De asemenea, el leagă evoluția limbilor de „*activitate*" [47]), cum numește el totalitatea strădaniilor muncii.

Russo înțelege just—în linii mari—și dezvoltarea limbii romîne, nu din latina oficială, ci din cea obștească, „*din latina soldaților*" [48]), vorbește de contribuția poporului biruit de romani, de puternica influență slavonă și de alte elemente care au pătruns în limba noastră. Și evoluția limbii literare prin cotitura Reformei și prin întărirea Țărilor romîne ca factor politic, e în genere bine prinsă.

Alte afirmații ale lui Russo cu privire la aceeași problemă nu se mai pot susține însă, nici în mod parțial. El credea de pildă într-un arbore genealogic al limbilor, avînd un strămoș unic, comun adică el admite teoria monogenetică de infiltrație biblică. De asemenea el își însușește falsa concepție spiritualistă despre limbă a lui Victor Cousin, citînd pasajul prin care acesta socotește că limbile, legislațiile și filozofiile sînt făurite de „*duhul omenirii*" [49]) ceea ce exprimă în fond o tipică idee hegeliană legată de romantismul timpului.

Combaterea latinismului și a ideilor lui constitutive nu putea să nu ridice una din problemele cele mai sensibile ale epocii: cea a *neologismelor*. Reprezentanții curentului ardelean utilizau diversele lor sisteme cu scopul de a fabrica cuvinte noi născocite pe de-a-ntregul, în locul celor eliminate de o tendință puristă ce se exercita fără cruțare. Pe de altă parte, contactul tot mai viu cu Răsăritul și Apusul, difuzarea rapidă a bunurilor civilizației de la un capăt la altul al Europei, destrămarea regimului feudal și formarea precipitată a celui capitalist impuneau - pe primul plan al teoriilor lingvistice—discutarea problemei neologismelor. Faptul se și produce la toți militanții culturii din prima jumătate a secolului trecut, indiferent dacă erau sau nu filologi.

Era deci firesc ca Russo să vibreze și el în fața problemei și *Cugetările*, încă din cel de-al doilea capitol al primei părți, ridică chestiunea. Se protestează acolo vehement împotriva tendinței pedante de a se făuri cuvinte noi după tipicul „*celor patru puncte cardinale ale gramaticii*", folosindu-se cînd sufixul *-iune*, cînd *-ție*, cînd *-iu*, cînd *-înt*, ceea ce schimonosește limba, făcînd-o de nerecunoscut. De aici însă, omul de bun simț care este scriitorul nostru, nu poate trage firește încheierea înlăturării totale a neologismelor. El știe că „*nevoile nouă cer mijloace nouă și ideile nouă au trebuință de cuvinte nouă*", dar „*nu după sistema cutărui sau cutărui*", ci „*numai nevoia trebuie să le dee la iveală, să le creeze și să le împămînteasscă*", sau după cum adaugă el - „*logica limbii*" [50]).

Russo vede deci—și de data aceasta—lucrurile cumpănit și, ținînd

46) Al. Russo, *Scrieri, Cugetări*, ed. cit., p. 51.
47) *Ibidem*, p. 51.
48) „ p. 70.
49) „ p. 54.
50) „ p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

seama de necesitatea obiectivă a istoriei ca şi de legile caracteristice ale limbii, privirea lui fiind strict organică, în afară de orice arbitrar subiectiv.

Cea mai de seamă contribuţie menită a sprijini lupta împotriva diferitelor forme ale pedantismului lingvistic aparţine însă literaturii, susţine – cu drept cuvînt – Russo, practica artistică avînd să indice ea, în cadrul unei orientări juste, adevăratul făgaş al limbii literare. Definind-o pe aceasta ca *„regulamentarea şi înfrumuseţarea limbii româneşti a obştei"*, cei mai populari autori fiind cei *„mai aproape de noima naţională"* [51]), scriitorul identifică în epoca de la 1840 *„forma cea bună a limbii"*, pentru că atunci *„inteligenţa pretutindeni era deşteaptă"*, cercetarea istorică şi activitatea literară în toi, se adunau cîntece populare etc. [52]). Toată nădejdea lui în lupta pentru răpunerea latinismului o pune deci în acea literatură, *„care e pîinea zilnică a unui neam"*, în *„Pascalii, Voltairii, Corneillii, Racinii romîni viitori"*, făuritorii adevăraţi ai limbii literare de mîine [53]). Însuşirile fundamentale ale acesteia nu pot ţîşni decît din larga ei bază populară—idee care revine ca un *leit-motiv* al întregii dezbateri – *„formele şi stilul"* trebuind a fi cele ale evoluţiei istorice, din *„vîţele"* noastre desfăcute de orice tendinţe cosmopolite [54]), împotriva cărora el luptă, de altfel necurmat, pe toate planurile. Chiar şi unii dintre cei mai de seamă scriitori clasici — ca Schiller şi Pascal – au scris în *„limba populară"* [55]), iar Ronsard şi Malherbe *„n-au iscodit sisteme, n-au creat gramatică"* [56]).

Limba literară să purceadă dar din obşte şi să se îndrepte spre ea prin intermediul firesc al artei literare. Altfel atît lucrările ei cît şi acele ale ştiinţei, cele de istorie, logică, psihologie, nu au nici un sens, nu corespund nici unei meniri reale, se mişcă într-un gol fără rost. Legarea limbii literare de „obşte", pronunţatul ei caracter naţional, înlătură apoi orice tendinţe cosmopolite şi Russo, deşi intelectual format în şcoala franceză şi utilizînd frecvent în unele scrieri şi în corespondenţa particulară limba franceză, a ridicat de numeroase ori glasul său hotărît împotriva franţuzomaniei care invadase limba şi literatura, deopotrivă. Protestele lui anticosmopolite sînt dese, presărate necurmat de-a lungul *Cugetărilor*, integrîndu-se într-o atitudine fermă şi consecventă.

Combaterea *„frazeologiei"*, a limbii ermetice — *„o mreajă încîlcită a ideilor* [57]), a cuvintelor *„schimosite de sistemul geniilor noi"* [58]), a stilului *„logogrif"* [59]) — revine apoi mereu, sub variate forme, spre a înlătura prăpastia dintre literatură şi masele largi.

O limbă literară care înregistrînd *„sporul de idei al civilizaţiei"*, să rămînă *„bogăţia săracului"* — iată una din cele mai preţioase contribuţii ale lui Russo cu privire la problema noastră.

---

51) Al. Russo, *Scrieri, Cugetări*, Ed. Acad. 1908, p. 60.
52) *Ibidem*, p. 66.
53) „ p. 93.
54) „ p. 48.
55) „ p. 53.
56) „ p. 64.
57) „ p. 64.
58) *Poetul Dăscălescu*, p. 143.
59) *Cugetări*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

Înfățișarea concepției despre limba literară a lui Russo nu poate fi însă țărmurită numai la descrierea ideilor lui teoretice. Lupta împotriva pedantismului latinist a fost sprijinită, cu vigoare și hotărîre, de către creația literară a timpului, dintre ale cărei manifestări nu lipseau nici scrierile polemistului nostru. El însuși accentuase de altfel, așa cum am arătat la locul potrivit, însemnata contribuție a literaturii la orientarea justă a limbii literare.

Ca o întregire a laturii teoretice mai sus expuse, ne vom opri de aceea și la practica lui scriitoricească însăși, în care se oglindește de asemenea concepția lui despre limba literară. Nu ne vom referi însă la toată sfera limbii și stilului său artistic individual de care ne vom ocupa, pe larg, cu prilejul caracterizării de ansamblu a măiestriei lui, ci ne vom mărgini numai la urmărirea raporturilor principale dintre teoria și practica limbii lui literare.

După cum am arătat de mai multe ori, trăsătura cea mai de seamă a limbii literare — după Russo — este puternica ei bază populară, făurită de-a lungul întregului proces istoric de la origini și pînă în vremea scriitorului. Opera lui folosește într-adevăr aceste izvoare seculare, după ce învinsese greutățile începuturilor, cînd se înlesnea mai mult în limba franceză.

Lucrările beletristice, mai cu seamă, utilizează îndelung și consecvent această limbă a poporului, el însuși observînd că de pildă *Amintirile* nici nu puteau fi scrise altfel decît în „*dulcea limbă a poveștilor care au întipărit icoane dragălașe și poetice în închipuirea copilăriei*". Calitățile acestei limbi, reliefate de el, sînt însă „*expresivitatea*", „*concizia*", „*armonia*" „*energia, gingășia*". Unele din aceste atribute pot fi ușor recunoscute, de exemplu, chiar în *Amintirile* citate. Dar iată doar două scurte texte:

„*În acea zi, dar, părul satului, păzea numai el casele; cîți flăcăi, cîte fete mari, cîte codane, toți și toate se împodobia cu flori și cordeluțe, care la pălărie, care la codițe. Cu lilieci în mîni, cu garofe pe cap, cu busuioc verde în sîn, fetele și flăcăii păreau flori mișcătoare; de cu seara fetele și flăcăii se pieptăna; iar în zori de zi cînd se deschid lăcrămioarele, viorelele și toporașii se scutură de roua nopții, văile se umplea de chiote: codrii clocotea de pocnete de frunze, de hohote de cimpoaie, telingile răsuna în toate părțile de doine; mese numeroase se întindea pe sub copaci*" [60]).

sau:

„*Pare că văd încă acea icoană a trecutului: Mare zgomot și sbuciumală este prin curți: țiganii pînă și bucătarul se fuau esc în cămeși curate, oamenii în minteni, cu mînicile suflecate, cu cordele la pălării filfîind în vînt, se păunesc prin ograda măturată; rochile roși și tulpanele galbine de la paști ale țiganilor se zăresc iarăși; totu-i plin de mișcare, toate fețele pline de veselie; giupînesele de la camară sînt pîrjol de amețeală, cucoana țipă!*" [61]).

După cum se vede, lexicul cuprinde numeroase elemente specific populare, diminutive caracteristice, expresii de același fel, gingășia nu

60) Al. Russo, *Scrieri*, p. 102.
61) *Ibidem*, p. 103.

https://biblioteca-digitala.ro

lipseşte mai cu seamă în imaginea fetelor şi flăcăilor care păreau flori mişcătoare, iar armonia frazelor, izvorîtă şi din sonoritatea cuvintelor, e învăluitoare şi consonantă cuprinsului evocator şi descriptiv.

Lexicul popular smălţuieşte de altfel larg cîmpul stilistic al scriitorului şi numeroase exemple pot fi culese de pretutindeni. Iată doar un mic buchet: *bojenie, buche, curătură, fedeleş, omăt, a schimosi* etc. [62]).

Nici utilizarea expresiilor populare nu e rară şi vom cita doar: *din căutătură în căutătură, departe şi nu prea departe, din talpă pînă-n vîrf, lasă-mă să te las, a omorî vremea* etc. [63]).

Aspectul popular al limbii literare a lui Russo e apoi puternic susţinut de numeroasele lui regionalisme care au fost subliniate şi de alţi cercetători[64]). Pe plan lexical vom cita doar: *fagadă, huiet, megieş, sbuciumată, sadé, telingă* etc., în care sînt cuprinse şi unele aspecte fonetice ce reapar şi în *de abé, ficiori, hainili, momiţărie, macar, camară, răce, răsipire* etc.

Pe plan morfologic, putem cita între altele articolul *a* invariabil în loc de *al* sau *ale* ca în „*a cărora preţ*", „*aducerile aminte a tinereţii*" etc., pronumele *ist* în loc de *ăst*, verbul *ie* în loc de *ia*, adverbul *atunce*, prepoziţia *pin* etc.

Frecvenţa regionalismelor în limba lui Russo nu trebuie să sugereze însă izolarea provincială pe care — după cum am arătat — el a combătut-o în *Cugetări*. Numărul regionalismelor nu îngreunează niciodată înţelesul frazei, funcţiunea de comunicare a limbii rămînînd mereu respectată în aşa fel încît nu poate fi vorba de vreo inconsecvenţă. Observăm apoi că regionalismul moldovenesc îşi dă, de multe ori, contribuţia lui specifică la creşterea armoniei frazei, aşa cum a arătat — de pildă — Gr. Scorpan mai de mult [65]).

Într-un moment în care limba noastră literară se afla într-un moment hotărîtor al ei, insistenta frecvenţă a regionalismelor exprimă la Russo, de fapt, convingerea lui în însemnătatea izvorului popular, unicul reazem sigur al limbii literare în formaţie.

Consideraţiile teoretice ale lui Russo au acordat apoi o cumpănită preţuire arhaismelor dintre care a folosit, de pildă, în scrisul său termenii: *slavonicesc, slobozenie, volnic, volnicie, mezat, de istov, başniţă* etc. sau construcţii arhaice ca inversiunile în cazul perfectului compus cu funcţiuni artistice certe reieşind din contextul respectiv. Unii dintre termenii arhaici folosiţi de Russo se aflau în circulaţie pe vremea lui şi pot fi trecuţi şi printre elementele populare ale limbii.

Dar opera lui Russo se dovedeşte solidară şi cu justa lui concepţie despre neologisme. Sporul cunoştinţelor şi al civilizaţiei, „*ideile nouă*" care „*au nevoie de cuvinte nouă*" cum scria el, au determinat mai cu seamă în sectorul discuţiilor lui ideologice, apariţia a numeroase neologisme încă oscilante, de origine mai ales franceză, unele venite pe cale rusească, dintre care nu vom cita decît: *anomalie, argument, armie,*

62) Vezi şi N. I. Popa, *Măiestria artistică în opera lui Alecu Russo*, în Revista Universităţii *Al. I. Cuza*, fasc. 1-2, 1954, p. 382.

63) *Ibidem*, p. 582.

64) P. V. Haneş: *Dezvoltarea limbii literare romîne*, ediţia II, p. 185.

65) *Dialectul moldovenesc, tendinţe fonetice şi expresivitate*, Bul. Inst. Fil. Rom., XI-XII (1944-1945).

https://biblioteca-digitala.ro

acsie, civilizație, complement, coterie, esclusiv, esploatare, fantazie, frazeologie, gramerian, princip, ofițialitate, pedantism, sujet etc.

Nu ne vom ocupa aci pe larg de acele *„giuvaeuri scumpe"* ale stilului pe care Russo le prețuia atît și dintre care unele au frăgezimi uimitoare. Vom cita doar cîteva din comparațiile sale de o sigură și suavă plasticitate ca de pildă:

„de pe porumbei pică ninsoarea mirositoare" [66]), apoi *„cumpăna fîntînii părea un cocostîrc cu pliscul întins"* [67]), sau *„nuferii sînt înșelători ca unda mirătoare în care se nasc"* [68]).

Vom arăta mai departe expresiva sa sintaxă poetică totdeauna în slujba vehiculării unui conținut consonant. Referindu-ne doar la cel de-al doilea text mai sus reprodus, poate fi ușor remarcată arhitectura frazelor construite din propoziții integrate firesc procedeului fundamental al enumerării care se dezvoltă în trepte succesive ce se lărgesc progresiv către platforma finalului.

Din coincidența generală a practicii sale scriitoricești cu teoria lui despre limba literară în domeniile mai sus precizate, nu trebuie să conchidem desigur că Russo a soluționat toate problemele în discuție și a scris consecvent într-o limbă exclusiv populară nimerind, în același timp, formele cele mai potrivite ale neologismelor necesare. Multe dintre cele folosite de el nu s-au putut menține ca de pildă *acsie, reacsie, apreciație, evenement, misie, ofițialitate, studie, imperia* etc.; de asemenea articularea substantivelor sub înrîurire franceză ca în cazul *„ferice de a crede în frumosul și binele"*; nici forme ca *„înmulțit"* pentru plural și *„singuratic"* pentru singular; nici pluralul *„staturi, fazuri"*, nici transformarea activă a verbelor reflexive ca în exemplele: *„aerul mișcă"* sau *„am gîndit"* în loc de *„m-am gîndit"* etc.

Unele din frazele aparținînd primei perioade a activității lui scriitoricești, cea dinainte de 1856, se mișcă apoi greoi, distribuie inadecvat accentele, nu sînt lipsite de stridențe fonetice, utilizează termeni oscilanți.

Toate acestea nu infirmă însă, în genere, linia lui de sănătoasă orientare în problemele limbii literare pe care scrisul lui beletristic și ideologic de la „Romînia literară", mai cu seamă, o urmează.

De o deosebită însemnătate pentru înțelegerea ideilor lingvistice ale lui Russo e apoi desigur studiul originii lor. El a mai fost încercat uneori în trecut de pildă de P. V. Haneș și mai ales de G. Bogdan-Duică, dar părăsit după cîteva indicații sumare ce se cer de aceea — de acum înainte — încadrate, lărgite și adîncite.

Problema genezei ideilor lingvistice ale lui Russo trebuie legată mai întîi de cadrul local și de momentul istoric respectiv. Unele date tipice, în această privință, au fost reproduse de noi mai sus. S-a putut vedea de acolo cît de aprig era *„războiul limbilor"* în deceniul al IV-lea sau al V-lea al veacului trecut, în toate provinciile românești, și care au fost atitudinile mai reprezentative ale moldovenilor contemporani ca

66) Al. Russo, *Scrieri, Amintiri*, p. 99.
67) *Ibidem*, p. 101.
68) „ p. 101.

https://biblioteca-digitala.ro

M. Kogălniceanu şi C. Negruzzi. Ar mai putea fi adăugate şi alte fapte ca de pildă ecourile luptei pentru un grai moldovenesc mai curat, chiar în unele foruri oficiale ca de exemplu intervenţia lui Băluşcă într-o şedinţă din 1842 a obşteştei Adunări [69], dar cele menţionate sînt suficiente spre a concretiza frămîntarea generală a epocii. Preocupările lingvistice se încadrează, de altfel, în atmosfera firească a timpului în care o dată cu tendinţa de a se depăşi şi la noi fărîmiţarea feudală, începe făurirea naţiunii burgheze, ceea ce aduce cu sine impunerea unei limbi naţionale unitare şi comune. Cu spiritul lui realist, obiectiv, Russo se situa deci pe albia naturală a epocii sale, îi exprima năzuinţele organice.

Începutul *„întîmplărilor lumii noastre"* este prin urmare — după chiar vorba scriitorului — la noi, în *„bordeiele noastre"* adică în împrejurările locale pe care le-am descris la vreme [70]). Dar tot Russo nu uită să amintească şi de *„întinderea ideilor moderne"* măcar la *„puţine capite din treptele de mai sus"* [71]) şi printre acestea se numără, desigur, şi el însuşi, după propriile lui mărturisiri. Sîntem îndrituiţi deci să pornim şi la determinarea incitaţiilor străine ale ideilor lui despre limbă.

Punctul de plecare al unei astfel de cercetări nu poate fi altul decît amintirea însăşi a perioadei de formaţie a scriitorului nostru, a şcolarităţii lui la Institutul Naville din Vernier, de lîngă Geneva.

Principiile pedagogice care-l călăuzeau pe Naville erau acelea ale îndrumătorului său din Fribourg, Girard, educator renumit nu numai în ţara lui, ci şi în Italia şi Franţa epocii. Acesta acorda limbii materne un loc central în învăţămînt, socotind-o nu numai ca pe un obiect alături de atîtea altele, ci de fapt ca pe un instrument educativ, general, menit să înlocuiască — de pildă — matematicile. Naville preda la Institutul său limba maternă după caietele încă inedite ale lui Girard care avea să-şi tipărească învăţătura sa abia după 1844, sub titlul *„Cours éducatif de langue maternelle"* (6 volume). Încă din vremea acestei şcolarităţi, Russo va fi fost făcut deci atent asupra însemnătăţii limbii materne şi asupra unui mod sistematic de a o înţelege şi învăţa. Naville preluase ideile de bază ale lui Girard, pe care acesta le exprimase sub forma: *„Cuvintele pentru idei, ideile pentru inimă şi viaţă"* [72]), ceea ce deschidea viitorului scriitor perspectivele unei concepţii realist-practice, despre limbă, aşa cum respiră ea din toate observaţiile adunate în *Cugetări*. De asemenea, la acelaşi Institut învăţă el şi limbile moderne, dar şi pe cele clasice, formîndu-şi astfel o bază culturală umanistă pe care o va folosi mai tîrziu şi în scrierea sa despre limbă.

Cercetarea originii ideilor lingvistice ale lui Russo trebuie să ia în considerare desigur şi propriile sale indicaţii prin citaţii şi aluzii. Dintre acestea ne oprim mai întîi asupra raporturilor lui cu Victor Cousin.

Filozoful francez e citat direct, cu două prilejuri, chiar în *Cugetări*, o dată mai pe larg reproducîndu-se un pasaj în care acesta susţine că factorul care *„mlădeşte limbile, credinţele fireşti de-a pururea stătătoare, societatea şi aşezămintele fundamentale"* e *„giudecata dreaptă"* sau în

69) Th. Codrescu, în Arhiva, II p. 343.
70) Al. Russo, *Cugetări*, ediţia citată, p. 95.
71) *Ibidem*, p. 95.
72) După Jules Paroz, Histoire universelle de la pédagogie, V-e édit. 1883, p. 143.

https://biblioteca-digitala.ro

transcrierea franceză, în paranteză, *„le bon sens"* şi totodată ideea pe care am mai pomenit-o mai sus, după care *„nu gramatica au iscodit limbile"*, ci *„lumea întreagă, duhul omenirii"* [73]); altă dată se referă doar incidental la *„instituţiile firești de-a pururea stătătoare de care vorbeşte d. Cousin"* [74]). Mai trebuie adăugate apoi alte pasaje în care fără citarea directă a filozofului francez, ni se vorbeşte de *„eclectism"* cu privire la unirea probabilă dintre *„şcoală"* şi *„tradiţie"*, pentru că aşa cere *„sporul ideilor, dezvoltarea civilizaţiei"*, înfăţişîndu-se expresia şi sub forma *„eclectismului politic"* [75]). Altă dată, în sfîrşit, şcoala lingvistică din Moldova e numită *„eclectică"* pentru că aparţine *„celor ce doresc mai înainte de toate a scrie pentru romîni şi romîneşte"*, iar nu cosmopolit [76]).

Se poate constata deci — chiar numai pe această cale a citaţiilor — că Russo are atingeri certe cu filozoful francez. E necesar însă să precizăm spiritul şi întinderea acestor relaţii.

Victor Cousin a fost după cum se ştie — reprezentantul tipic al acelui spiritualism eclectic care şi-a avut înrîurirea lui apreciabilă în prima jumătate a secolului trecut. Gînditorul a jucat un rol de seamă sub regimul burghez al lui Ludovic-Filip, cînd devenise un fel de doctrinar oficial al Universităţii şi în genere al învăţămîntului epocii. Lucrările lui filozofice şi lecţiile lui universitare începuseră să apară spre sfîrşitul deceniului al doilea şi-şi avuseseră vaza lor tocmai în perioada studiilor elveţiene ale lui Russo adică în deceniul al IV-lea. Înrîurirea lor ar fi putut pătrunde desigur chiar şi în Institutul Naville, unde învăţa scriitorul. Filozofia lui Cousin trebuia să-l atragă, de altfel, în mod firesc o dată ce simburele ei îl constituia *„simţul comun"*, *„bunul simţ"* adică de fapt un element popular, acea *„raţiune naturală"* socotită baza însăşi a *„raţiunii reflectate"*. Ea constată şi explică, nu transformă, observa Cousin mai departe, sub înrîurirea dezvoltării ştiinţelor pozitive din veacul trecut.

În fond, metoda utilizată de Russo nu e alta. El o arată de altfel explicit de numeroase ori, aşa cum a fi observat şi noi, mai sus. Raţionamentul ca transpunere pe plan intelectual al simţului comun, obştesc, e însuşi procedeul fundamental al scriitorului nostru. Eclectismul îi convenea de asemenea ca o filozofie cuprinzătoare ce i se părea şi care respingea orice îndărătnicii unilaterale de felul latînismului raţionalist, neînţelegător faţă de varietatea izvoarelor istorice ale limbii noastre. Russo vedea uneori confuz aplicaţia eclectismului la limbă, dar insistenţa lui asupra acestei concepţii ilustrează limpede atracţia lui pentru Cousin. Spiritualismul filozofului francez este apoi — aşa cum am mai observat — de asemenea prezent, alcătuind una din limitele vădite ale lui Russo.

Înrîurirea lui Cousin trebuie înţeleasă ca o incitare generală care i-a oferit scriitorului nostru unele elemente pozitive mai mult de caracter metodologic, ca de pildă baza populară a gîndirii filozofice şi o înţelegere mai cuprinzătoare şi multilaterală a lucrurilor, dar — prin concepţie — l-a îndrumat spre unele false explicaţii idealiste cu privire la problemele limbii.

73) Al. Russo, *Scrieri*, ed. cit., p. 54.
74) *Ibidem*, p. 57.
75) „ p. 85.
76) „ p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro

Ideile lingvistice ale lui Russo au mai fost puse în legătură [77]) şi cu opera polemistului francez Paul Louis Courier care şi-a publicat pamfletele şi scrierile lui elenistice în primele două decenii ale veacului.

Cugetările nu menţionează însă, în mod direct, pe Courier. Numele lui apare în cealaltă lucrare contemporană a lui Russo, în *Amintiri*, în capitolul al VI-lea [78]), în al cărui final autorul ··· folosind un procedeu compoziţional la care ţinea îndeosebi: *paralela* — trasează o apropiere între Courier şi luptătorul înaintat moldovean, Ionică Tăutu. Pe lîngă unele asemănări biografice puţin forţate ca de exemplu: „*Courier se făleşte că e un simplu vier*", aşa cum Tăutu se mîndreşte că e „*un simplu moldovean*" şi apoi că „*amîndoi mor de moarte silnică politică*", ceea ce nu corespunde adevărului, Russo insistă asupra apropierii „*prin aceleaşi principuri*" întrucît ambii combăteau cu vehemenţă aristocraţia în băjenie pentru că era încă setoasă de privilegii împotriva spiritului liberal al epocii.

Scriitorul romîn dovedeşte într-adevăr o cunoaştere justă a poziţiei politice a lui Courier, burghez liberal, protestatar în contra abuzurilor nobilimii din perioada restauraţiei şi apărător aprins al poporului, îndeosebi al ţăranilor apăsaţi necurmat şi în Franţa de proprietarii de moşii. Cu probleme de limbă nu se ocupă însă, pe larg, Courier, ci doar incidental într-o scrisoare a lui din 1821 în care critică „*limbajul impropriu şi jargonul de anticameră poliţienească*" al unui avocat general cu prilejul unui proces intentat polemistului. De vreo discuţie mai susţinută pe chestiuni de limbă nu se poate vorbi deci, şi prin urmare nici de vreo înrîurire specifică asupra lui Russo. Apropierea dintre ei se poate susţine doar prin utilizarea cu vioiciune şi vigoare a instrumentului polemic, manevrat cu acea „*iuţeală*" şi cu acel „*duh muşcător*" pe care scriitorul nostru i-l atribuia şi lui Tăutu [79]). Curajul şi îndrăzneala nu-i lipsea nici în împrejurări de o deosebită gravitate şi-i deajuns să citäm scrisoarea trimisă de Russo consiliului de război din Cluj spre a ne da seama de tonul sarcastic de care era capabil chiar atunci cînd îi era în joc capul.

Materialul special al *Cugetărilor* adică ideile lui lingvistice nu au însă nici o legătură directă cu preocupările lui Courier.

Dar referirile lui Russo la scriitorii francezi nu se mărginesc numai la cele două nume mai sus citate. Am pomenit de asemenea analogia pe care o schiţează el între Renaşterea franceză şi Şcoala ardeleană. El se referă îndeosebi la Rabelais, citîndu-i un fragment mai dezvoltat din capitolul al VI-lea al cărţii a II-a a lui „Pantagruel" în care acesta e pus să înnoade o conversaţie cu un student limusin ce-şi maltrata limba pînă la caricatură ca, de pildă, în următoarea frază reprodusă de Russo: *nous despoumons la verbocination latiale et comme verisimiles amorabondes, captons la benivolence de l'omnijuge, omniforme et omnigène sexe feminin* [80]).

Capitolul din care scriitorul nostru a desprins fragmentul, după ce în-

77) Al. Russo, *Scrieri*, ed. cit. p. 112 — 113.
78) G. Bogdan — Duică: *Al. Russo*, în Convorbiri literare, 1901, p. 657.
79) Al. Russo, *Scrieri*, ed cit., p. 113.
80) *Ibid.*, p. 38.

https://biblioteca-digitala.ro

fățișează și alte „schimosiri" latinizante ale limbii franceze, se încheie prin intervenția indignată a lui Pantagruel care-l prinde pur și simplu de gît pe student, silindu-l să renunțe la stropșirea limbii materne și să vorbească „natural" ca oamenii[81]). Tendința lui Rabelais de a combate invazia latinismelor mai e amintită de Russo și cu alt prilej[82]), după cum acesta se arată altă dată un admirator al stilului scriitorului francez. Satira lui Rabelais nu a putut să nu-i placă autorului *Cugetărilor* și să nu alimenteze propriile lui execuții antilatiniste.

Citarea lui Rabelais nu constituie însă singura raportare a lui Russo la tradiția progresistă a luptătorilor francezi pentru limba lor națională. Ei i se asociază firesc numele altor militanți pentru aceleași țeluri ca Ronsard, Montaigne, Malherbe, Pascal, apoi Racine, Molière, reprezentanți ai teoriei și mai ales ai creației artistice într-o limbă și un stil, presărat cu *„giuvaeruri scumpe"*, după cum scrie Russo[83]). Ronsard și Malherbe pot servi de *„povățuire și comparație"* pentru propria noastră luptă antilatinistă[84]) și e un adevărat păcat că *„Malherbe întîrzie a sosi la noi"*[85]). Deseori e citat Pascal care a luptat și el *„pentru a curăți de latinism și italienism"* limba patriei lui și care a știut să scrie într-o *„limbă populară"* îmbogățită cu tradiția literaților.

Dintre clasici, Molière pare să-l fi impresionat mai puternic, datorită comediilor în care satiriza pe pedanții limbii, citîndu-ne chiar un personaj tipic în această privință, pe Trissotin.

Toate aceste referiri la Renașterea și clasicismul francez vor să scoată în relief însemnătatea activității literare pentru statornicirea unei limbi cu adevărat artistice, rezemate pe obște și pe tradiția scrisului, ci nu pe „sisteme" sau gramatici.

După cum se vede, ideile lingvistice ale scriitorului nostru au folosit și incitațiile de mai sus, ca direcție generală și spirit, entru a-și întări dreapta sa luptă împotriva pedantismului latinist.

La originea teoretizărilor despre limba literară ale lui Al. Russo, mai trebuie să fi stat apoi și faptul că limba maternă îi opunea unele dificultăți, din pricina educării lui departe de patrie. După cum îi comunicase lui Odobescu Alecsandri, *„Russo avea obicei pentru înlesnirea compunerii, a scrie în limba franceză și apoi a traduce scrierile sale pe românește"*[86]). Nevoit a proceda de multe ori în acest fel, comparînd mereu textul francez cu cel românesc, stimularea preocupării sale teoretice trebuia să devină mai vie.

Rămîne să statornicim, în sfîrșit, care a fost însemnătatea reală a *Cugetărilor* și în genere a ideilor lui Russo cu privire la limba literară. Și pe acest tărîm, scriitorul a trecut prin fazele parcurse de întreaga lui operă. După neagra și aproape desăvîrșita uitare a celei de-a II-a jumătăți a veacului, întreruptă doar de nobilele apeluri ale lui Alecsandri întru aduce-

81) *Les cinq livres de F. Rabelais*, tome premier, Paris, E. Flammarion.
82) Al. Russo, *Scrieri*, ed. cit., p. 54.
83) *Ibidem*, p. 111.
84) „ p. 64.
85) „ p. 69.
86) Scrisoare reprodusă în *Scrieri*, ed. cit., p. 363.

https://biblioteca-digitala.ro

rea la lumină a scrierilor prietenului său, a urmat o perioadă de entuziasm pentru scriitor în primul deceniu al secolului nostru, dar apoi îndată o răcire bruscă determinată de proporțiile luate de meritele lui Russo în raport cu „Junimea" prin comparațiile schițate de Ovid Densușianu și mai ales de G. Ibrăileanu. A început să se susțină astfel că însemnătatea *Cugetărilor* a fost sensibil exagerată și anume pentru mai multe motive pe care G. Bogdan-Duică le adună în prefața unei ediții a scrierilor lui Russo [87]) și care au fost reluate apoi și de alți istorici literari de mai tîrziu.

Scriitorul nostru ar fi fost — se spune acolo — un *„luptător ocazional"*, *„a făcut o șarjă și ea a rămas închisă într-un ziar de scurtă durată"*. Apoi *„Russo a izolat o problemă, a tratat-o numai pe ea"*, fără legătură cu alte preocupări. A fost apoi, mai departe, ca în toate ramurile activității sale, un *fragmentist*, fără *„un sistem larg de vederi"*. De asemenea, ideile lui lingvistice nu-i aparțin cu titlu original, ci fuseseră mînuite mai înainte de el, de un Conachi de pildă, citat de Russo însuși, sau de Eliade, deși scriitorul nostru se reazemă în plus pe exemplul dezvoltării limbii literare franceze. În sfîrșit, lupta lui Russo n-ar fi avut nici un efect, căci *„zece ani mai tîrziu"*, cînd va începe bătălia „Junimii", literatura noastră se va afla în același stadiu ca la 1855.

Discutarea acestor obiecții e necesară pentru că cel puțin unele din ele stăruie încă în mintea noastră pînă astăzi și coboară pe nedrept valoarea unui luptător atît de aprig și de bine orientat pentru vremea lui. Pe de altă parte, însemnătatea contribuției lui va ieși în relief tocmai prin contrast cu opiniile nepotrivite ce s-au rostit despre el.

A fost într-adevăr Russo doar un *„luptător ocazional"*, executor al unei șarje întîmplătoare, rămasă fără ecou într-o revistă efemeră?

Dar, după cum am arătat, preocupările lingvistice ale scriitorului pot fi întîlnite de-a lungul tuturor scrierilor sale începînd chiar cu *Piatra teiului*, și *Cugetările* publicate în „Romînia literară" timp de aproape un an, au fost continuate de el și după dispariția revistei, tipărite apoi postum de Odobescu. Ele alcătuiesc, de fapt, cea mai intensă manifestare publicistică a lui și una din cele mai meritoase contribuții ale întregii lui opere la înaintarea ideologică a veacului.

În ce privește lipsa de ecou a *Cugetărilor*, faptele n-o ilustrează de loc. Vom cita aici numai cîteva mai semnicative.

Lucrarea a trezit discuții largi încă de la început. Vom aminti doar răsunetul *Cugetărilor* în „Patria" din București și în publicațiile lui Eliade, comentariile din gazetele ieșene ca de pildă „Zimbrul", apoi — se înțelege — răspunsurile gazetelor și revistelor ardelenești. Unele periodice din București dau chiar interpretări politice, după cum relatează „Gazeta Transilvaniei" (la 30 aprilie 1855). „Foiletonul Zimbrului" din Iași, (în martie 1855) publică un articolaș intitulat *Anticugetări* în care se apreciază, în genere, direcția ideilor lui Russo, dar i se reproșează inconsecvența, întrucît ar fi folosit el însuși prea multe latinisme, în timp ce a neglijat slavonismele pentru care pledase totuși — obiecții de altfel cu totul neîntemeiate.

Periodicile din Ardeal, la rîndul lor, înregistrează firește mai amplu apariția *Cugetărilor* care întărîtă *„războiul limbilor"*. Îndeosebi „Foaia pentru minte", publică — printre altele — lungul articol al lui Gh. Barițiu,

87) Ediția *Minerva*, 1910, p. X — XI.

https://biblioteca-digitala.ro

mai sus citat, încercînd să mai potolească spiritele care deslănțuiseră — cum scrie el — un *„război înfricoșat în chiar sînul romînilor"*, adoptînd un ton umoristic și ironic cu privire la *„prorocii din Iași"* și neuitînd să îndemne la pace, dat fiind momentul politic. În cuprinsul acestui articol se citează pe larg cinci capitole din *Cugetări*.

Nu tace firește nici T. Cipariu și în prefața *Compendiului de gramatică* rostește aluzii ca de pildă *„unii strigă că asta nu-i decît pedantism"* (e vorba de preocuparea de a scrie gramatici) și el e nevoit să-și justifice scrierea. Dar, ceea ce e și mai interesant, e ecoul pozitiv al *Cugetărilor* în Ardeal. S-a atras atenția abia în 1933 [88]) asupra largii receptivități a „Telegrafului romîn" din Sibiu față de *Cugetări*, prin reproducerea tuturor celor 13 capitole ale primei părți și prin comentarea lor favorabilă mergînd pînă la elogierea lui Russo.

Cugetările au constituit deci unul din documentele principale ale luptei antilatiniste și au avut un răsunet mult mai viu decît s-a crezut.

S-a mai adăugat apoi că scriitorul nostru s-ar fi izolat într-o singură problemă, dar se știe că în *Cugetări* mai sînt tratate și probleme de literatură, legate strîns de cele de limbă și chiar probleme de istorie și politică. Russo avea o cultură destul de serioasă, spre a nu cădea în îngustimi de metodă. De asemenea obiecția de *„fragmentist"* și *„lipsa unui sistem larg de vederi"*, trebuie redusă la proporțiile ei reale. Scriitorul folosea, ca de altfel mulți romantici, tehnica fragmentului ca mai potrivită nu numai spiritului său liric, ci și condițiilor obiective ale polemicii care ridică mereu alte idei și discuții, fără ca totuși această formă a compoziției să excludă cel puțin un grup de opinii concordante cu privire la un anume domeniu.

Lipsa de originalitate apoi, care i s-a reproșat, nu trebuie să ne preocupe aici în mod precumpănitor. Scriitorul relua o luptă și opiniuni mai vechi desigur, încadrîndu-se în atmosfera epocii și în frontul ei înaintat. Meritele lui urmează a fi aflate în alte direcții, în pasiunea combativității, în stăruința luptătorului, în convingerea lui că apără o cauză dreaptă militînd pentru o limbă literară pe o bază larg populară, în verva lui polemică în sfîrșit.

Nu poate fi trecută totuși cu vederea contribuția lui Russo în ce privește metoda, el combătînd în domeniul limbii literare cu mai strînsă consecvență decît contemporanii lui, vechiul spirit raționalist al curentului latinist, pe care-l înlocuiește cu o directivă istorică înrădăcinată în romantismul progresist al epocii.

Toată această dezbatere nu trebuie să ducă firește la o augmentare a meritelor reale ale lui Russo în cadrul epocii sale. Scriitorul și cercul „Romîniei literare", al cărui exponent era, n-au izbutit să lichideze curentul latinist și celelalte forme ale pedantismului lingvistic de la jumătatea veacului trecut, deși zăngănitul lui de arme s-a auzit pretutindeni, în toate provinciile romînești. Lovitura pe care Russo a dat-o a fost puternică, depășind, în intensitate și continuitate, pe toți contemporanii săi imediați. Ea n-a putut fi însă decisivă, căci lupta împotriva latinis-

88) D. Șt. Petruțiu: *Telegraful romîn și literatura de peste Carpați*, în Gînd romînesc, p. 167 – 174, din 1933.

https://biblioteca-digitala.ro

mului trebuia să dureze încă trei decenii, mobilizînd forţe noi mai riguroase.

Exemplul combativităţii lui Al. Russo n-a rămas totuşi fără ecou în posteritatea apropiată. Contribuţia „Romîniei literare", şi a lui proprie în domeniul limbii literare constituie un moment de seamă care a sprijinit, în mod vădit, statornicirea unei concepţii istorice pe care a putut să se reazeme — ca pe o tradiţie sănătoasă — lupta care a lichidat mai tîrziu latinismul şi a dus, în epoca noastră, la o considerare cu adevărat ştiinţifică a limbii literare.

Catedra de Literatură romînă.

ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА В ТРУДАХ АЛ. РУССО

Краткое содержание

Настоящий очерк содержит анализ взглядов Ал. Руссо о литературном языке, как они выступают не только в *Cugetări*, но и в других трудах этого борца-участника движения 1848 г.

Автор показывает какое место занимает Ал. Руссо в „языковой войне" 40-ых и 50-ых годов прошлого столетия, когда он примкнул к группе молдавских писателей, выступавших против латинских тенденций трансильванской школы а также против их рационалистических взглядов, касающихся литературного языка.

В настоящей работе представлен целый ряд теоритических и практических аргументов писателя, после чего автор переходит к более широкому изучению возникновения взглядов писателя, которые развились под влиянием местной обстановки, французского возрождения, классицизма, либо под влиянием некоторых идей Виктора Кузена.

Очерк заканчивается выявлением значения Руссо в борьбе за установление устойчивого принципа историзма в нашем литературном языке.

LES PRÉOCCUPATIONS D'AL. RUSSO RELATIVES AUX PROBLÈMES DE LA LANGUE LITTÉRAIRE

Résumé

Cette étude comprend une analyse des idées d'Al. Russo sur la angue littéraire, telles qu'elles se cristallisent non seulement dans ses *Cugetări* (*Pensées*), mais aussi bien dans les autres textes de cet écrivain militant de 1848.

On présente d'abord la place de Russo dans „*la guerre des langues*", que l'on menait entre 1830-1860 et où celui-ci se rallia au camp des écrivains moldaves qui combattaient les tendances latinisantes des Transylvains et leur conception nationaliste sur la langue.

Ce travail expose systématiquement toute la série d'arguments théoriques, pratiques et artistiques de l'écrivain, s'occupant ensuite largement aussi de la genèse de ses idées et la déterminant autant dans le millieu local, que dans certains écrivains français de la Renaissance, du classicisme ou dans certaines idées de Victor Cousin.

L'étude s'achève par des précisions sur l'importance d'Al. Russo dans la lutte pour l'élaboration d'une conception historique sur notre langue littéraire.

https://biblioteca-digitala.ro